

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v047.2024.25>**В. Я. Томахів**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0527-2510>кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Західноукраїнського національного університету**О. П. Качуровський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0460-9393>аспірант кафедри політології та філософії
Західноукраїнського національного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Здійснення ефективної демократизації суспільства є актуальним питанням для осмислення в умовах сучасного мінливого світу. Аналіз демократичних трансформаційних процесів включає вивчення особливостей переходу від авторитарних чи тоталітарних до демократичних систем управління, що передбачає з'ясування змін які відбуваються в політичній, соціальній, соціокультурній, економічній сферах, а також специфіки узгодження взаємовідносин між громадянським суспільством та державою.

Без реалізації демократичного транзиту в Україні неможливо вести мову про проведення процесу національної консолідації, що є ключовим аспектом для посилення відчуття згуртованості українців, попередження ризиків формування суспільних конфліктів.

Результатом реалізації демократичних трансформацій повинно стати посилення почуття національної ідентичності та формування політично стійкої та консолідованої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфічні характеристики і основні риси демократії аналізувалися у працях знамих зарубіжних науковців таких, як: Г. Алмонд, Р. Дарендорф, Т. Парсонс, Дж. Сарторі, Й. Шумпетер. Особливі обставини необхідні для формування демократичних трансформацій досліджували: Ю. Габермас, А. Гідденс, Д. Істон, Д. Растоу, Д. Белл, З. Бжезінський, Р. Даль, Г. Кіссенджер, А. Пшеворський.

Питання соціальних і політичних трансформацій аналізувалися такими світочами модерної політичної науки, як: З. Бжезінський, Д. Гелд, С. Гантінгтон, Г. О'Доннел, Е. Мак-Грю, А. Пшеворський, Д. Растоу, Е. Тоффлер, Ф. Шміттер, П. Штомпка.

Становище демократичних трансформаційних процесів в Україні ставали об'єктом наукового осмислення в роботах вітчизняних учених, з поміж яких потрібно виокремити: В. Горбатенка, М. Головатого, А. Колодій, Л. Латигіну,

М. Михальченка, Г. Мурашина, В. Погорілка, Мацієвського Ю., Ф. Рудича, О. Скрипнюка.

Значний вклад у розвиток теорії трансформаційних процесів по співвідношенню до посттоталітарних суспільств зробили вітчизняні дослідники такі, як: Є. Головаха, В. Горбатенко, Т. Загороднюк, Е. Ковтуненко, В. Колісник, О. Куценко, М. Михальченко, В. Солдатенко, М. Шульга.

Мета статті – дослідити концептуальні засади демократичних трансформаційних процесів, спираючись на сучасний стан осмислення питання трансформації у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Сучасне політичне становище на міжнародній арені спровокувало утворення значних ризиків, зміну принципів засад міжнародного співжиття, виникла потреба підтримання моральних і демократичних цінностей (спровокованих теперішньою дійсністю – узгодженням інтересів різноманітних світових країн, забезпеченням консенсусу з питання прийняття рішень, врахуванням ключових бажань усіх суспільних груп, захистом гуманістичних ідеалів). Неухильне дотримання загальнолюдських цінностей та стандартів у політичній сфері постає безумовним фактором ефективної та комплексної політики сучасного світового порядку [2, с. 48].

Дійсна демократія вбачає під собою забезпечення функціонування політичної системи в межах діяльності якої громадяни приймають участь у урядуванні своїм життям безпосередньо або опосередковано [12].

Присутність трансформаційних перетворень, що зв'язані з впливом інформаційного суспільства, масштабуванням політичних кордонів, демократизацією та децентралізацією державної влади, інтернаціоналізацією та ускладненням міжнародного права, описують теперішнє становище світового політичного розвитку. Приведені вище нововведення характеризують особливості державно-правової дійсності в модерній Україні,

тому що змінюють зміст соціально-політичної, соціокультурної та економічної систем суспільного життя [8, с. 26].

Є специфічний тип розвитку політичних процесів, який передбачає наявність трансформації – одержання політичною системою оригінальних особливостей, переміну політичних стандартів і фундаментальних ідеалів; глибинні перетворення, здійсненні для досягнення якіснішого формату системи; процес трансформацій умов і різних аспектів функціонування політичної системи, що провокує створення нових видів політичних організацій та інститутів, спричиняє переформатування діяльності публічного управління або політичного режиму в певній державі [7, с. 38].

У праці 1968 року «Політичний порядок у мінливих суспільствах» Семюел Хантінгтон наголошує, що політична стабільність та суспільний розвиток залежать від якості інституалізації. Це пов'язано з процесом національної консолідації, тому що розвинені інституції сприяють згуртуванню нації та формуванню спільної ідентичності. Він вважає, що найбільша різниця між державами полягає не в формі правління, а в рівні контролюваності. Відмінності між демократичними і авторитарними державами не є більш помітні, ніж між країнами, політичне життя яких базується на консенсусі, консолідованості, легітимності, ефективності, соціальній стабільності, та тими політичними утвореннями, які опинились без цих характеристик [10, с. 20].

Категорія «трансформація» передбачає видозміну типу, якостей, специфічних характеристик конкретного процесу. Переформатування суспільства в даному разі буде спричиняти переміну становища чи форми функціональної діяльності політичних, економічних, соціальних феноменів і процесів [1, с. 3].

Термін «трансформація» вирізняється багатоспектною особливістю, що можна пояснити мультидисциплінарністю його вживання (див. табл. 1) [9, с. 92].

За своєю сутністю трансформація спричиняє різноманітні метаморфози, а за наслідками її змістове наповнення передбачає те, що вона справляє вплив на існування різноманітних систем. У підсумку трансформаційного процесу можна зафіксувати не тільки деякі зміни, але й формування оновленої системи, нових відносин або явищ. Так наприклад, трансформацію в сфері економічної безпеки необхідно пояснювати як процес, що реалізується в певній площині та зіставляється з вже існуючою економічною системою. Проходження трансформаційного процесу дає нам можливість осмислити існуючі характерні риси трансформацій та варіантів діяльності різного роду систем, зокрема соціально-економічних [5, с. 8].

У правовій сфері поняття «трансформація» – це особливий термін, який пов'язаний з налаштуванням функціонування стандартів світового права в напрямку внутрішньодержавного правового порядку. Серед багатьох різних юридичних форм узгодження міжнародного та внутрішнього державного права в міжнародному праві також виділяють: інкорпорацію, рецесію, відсилання до міжнародного договору, імплементацію.

У політології термін «трансформація» часто вживається при здійсненні аналізу процесів, що зв'язані з політичними режимами в авторитаріях, коли для їх комплексного розгляду тільки узагальнених моделей демократизації виявляється недостатньо [4, с. 127]. Також у політичній науці трансформацію усвідомлюють як історичний процес змін, що виявляється як з'єднання певних складових: перетворення політичної системи суспільства; змінення становища «політичної людини» (громадянин, еліта, спільнота, організація); оновлення форми політичної культури суспільства та віддільної особи (ідеали, стандарти, стан політичних відносин) [9, с. 92].

На нашу точку зору, поняття «трансформація» у політичному контексті передбачає здійснення основоположних перетворень у політичній системі держави, що зв'язано з змінами у структурі влади, значними реформами в управлінні та

Таблиця 1

Мультидисциплінарний характер терміну «трансформація» [9, с. 92]

Дисципліна	Значення
у загальному	зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. будь чого
у соціології	історичний процес змін у суспільстві
у фізиці	перетворення електричного струму напруги (або навпаки) за допомогою трансформатора
у біології	перенесення спадкової інформації від клітини одного генотипу у клітину іншого
у мистецтві	у театральному, цирковому та естрадному мистецтві – сценічний прийом, який полягає у швидкому перевтіленні артиста
у лінгвістиці	перетворення однієї синтаксичної конструкції в іншу
у праві	один із способів правової імплементації
у математиці (трансформація Фур'є)	інтегральне перетворення однієї комплекснозначної функції дійсної змінної на іншу

законодавстві, переформатування видів виборчих систем, а також оновлення правил взаємодії між державою та громадянами.

У політичній літературі превалюють кілька понять, що використовуються для описування та аналізування політичних перемін. Серед них домінують «трансформація» та «транзит», оскільки вживаються найчастіше, інколи, як терміни спільні за значенням. Не звертаючи уваги на загальне кореневе походження, їх потрібно розмежовувати. Цим поняттям властиві не лише різного роду семантичні відмінності, але й смислові відтінки, що можуть бути не менш важливими, аніж формування концептуалізації. Швидше за все, по цій причині дані терміни застосовуються досить вільно, що пов'язано з трактуванням, яке бере на озброєння той чи інший конкретний дослідник [6, с. 58].

Поняття «transition» (транзит), або перехід, є визначальним концептом «транзитології». Проте відразу потрібно підкреслити, що термін «транзит» має зв'язок з трансформацією політичного, деколи економічного режиму, а не суспільства, як це інколи вважають. Визначення цього поняття зі «Словника української мови» вказує на переміщення з однієї точки, положення або місця в інше [10]. Транзит також привертає увагу до початкових і кінцевих точок трансформацій, таким чином трансформація є набагато ширшим терміном, який сам по собі передбачає багато варіантів перетворень. Це те, що теоретики демократизації (Г. О'Доннел, Мацієвський Ю. тощо) розглядали, коли описували перехід як «інтервал між одним політичним режимом й іншим, протягом якого правила політичної гри чітко не визначені». Ця інтерпретація передбачає, що політичний режим, який існував на початку переходу, протистоїть можливим змінам, а оновлений режим описується як дуже міцна конфігурація функціональних принципів, яка формується наприкінці процесу [6, с. 59].

Демократичний транзит – це політичний процес, що реалізується в правовій площині діяльності держави та специфікується переміною інститутів політичного режиму, що позбавляються своєї ефективності, тому що здійснюється створення та зміцнення демократичних інститутів громадянського суспільства, утверджується правомірність демократичних стандартів діяльності державно-владних органів управління.

Демократичний транзит – це поетапний процес переформатування перехідних суспільств, що встановлює перед собою завдання впровадити принципи функціонування розвиненої демократії на території цих країн. Цей процес включає в себе трансформацію суспільних відносин, а конкретно: політики, економіки, соціальної сфери,

стандартів адміністративного керівництва, культури та духовної сфери [3, с. 79].

Пріоритетною метою державного керівництва з реалізації демократичного транзиту є проведення комплексної трансформації перехідних суспільств, які переважно сфокусовані на спільній взаємодії державних інститутів і членів громадянського суспільства в процесі проектування та здійснення політичних рішень, що передують формуванню суспільно-політичної кризи [3, с. 82].

Отже, демократичний транзит, на нашу думку, – це процес, за допомогою якого держава переходить від авторитарного чи тоталітарного режиму до нового, що характеризується домінуванням демократичних цінностей. Це передбачає захист суверенітету народу, дотримання верховенства права та захист основних свобод кожного громадянина. З метою забезпечення прозорості, підзвітності та представництва інтересів громадян держави цей перехідний етап, як правило, передбачає організаційні реформи законодавчих, правоохоронних та політичних інститутів країни.

Для усвідомлення сучасного становища демократії в Україні важливим є аналіз показників демократизації у державі.

Протягом 2023 року Україна підняла показник демократії серед 29 держав Центральної Європи і Центральної Азії, не дивлячись на вторгнення росії та на тлі безперервного зниження якості демократичного керівництва в регіоні впродовж 20 років. Це інформація відповідно до показників останнього дослідження «Країни перехідного періоду 2024» міжнародної організації «Freedom House».

Звертається увага, що з 29 «перехідних» країн у десяти спостерігається втрата рейтингу демократичності управління в 2023 році, проте у п'яти країн результати підвищилися ніж попереднього року. Серед цих п'яти є Україна, яка досягла показника у 3,43 бали з можливих семи і показала найкращу динаміку зростання показника демократизації.

У звіті організації зазначено, що Україна змогла отримати значний приріст позитивних результатів у забезпеченні прозорості діяльності судових, антикорупційних органів і активно здійснювати розслідування корупційних злочинів. Україна досі належить до списку країн перехідного періоду (гібридного режиму), тому що рейтингові бали таких держав знаходяться між 3.01 і 4.00 балами. Поруч перебувають такі країни як: Грузія з 3.04 балами, Вірменія (3.07 балів), Молдова (3.14 балів) та інші (див. табл. 2) [11].

Найбільш значні позиції зайняли такі держави як: Естонія (6,00 балів), Латвія та Словенія (по 5,79 бали), які належать до «консолідованих демократій». Найменше балів отримали колишні пост-соціалістичні країни: Туркменістан (1,00 бал),

Таблиця 2
**Результати дослідження під назвою:
 «Країни перехідного періоду 2024»
 організації «Дім Свободи» [11]**

Держави	Рейтинг
Грузія	03.04 бали
Вірменія	03.07 бали
Молдова	03.14 бали
Боснія та Герцеговина	03.18 бали
Косово	03.29 бали
Україна	03.43 бали
Угорщина	03.57 бали
Сербія	03.61 бали
Чорногорія	03.75 бали
Північна Македонія	03.79 бали
Албанія	03.79 бали

Таджикистан (1,04 бала), росія і Азербайджан (по 1,07 бали) та Білорусь (1,11 бал). Їх відносять до «консолідованих авторитарних режимів».

Вказується на те, що Україна здійснила певні позитивні кроки у напрямку демократизації. «Найбільш яскравим прикладом є прагнення України побудувати стійку демократію, яка протистоїть екзистенційній загрозі з боку Москви. Революція Гідності 2014 року і подальше вторгнення Росії призвели до різкої трансформації системи управління, оскільки старі корупційні системи були викриті та викорінені новими кадрами реформаторів. Повномасштабне вторгнення Москви у 2022 році не тільки не зупинило цей процес, а й посилило його в деяких сферах. У 2023 році уряд Президента Володимира Зеленського зробив кроки щодо підвищення ефективності українських судів та антикорупційних органів, а також продемонстрував успіхи у розслідуванні корупції у судовій системі та армії», – зазначається у звіті організації «Freedom House» [11].

Висновки. Аналіз дослідження питання демократичних трансформаційних процесів у науковій літературі вказує на складність і багатогранність процесу реалізації демократичного транзиту. Ми вбачаємо демократичний транзит як процес переходу держави від автократії (авторитарного чи тоталітарного режиму) до нової управлінської системи, що включає домінування демократичних принципів. Це передбачає забезпечення народного суверенітету, верховенства закону, захист головних прав і свобод кожного громадянина. Цей перехідний період зазвичай супроводжується організацією реформ політичних інститутів, виборчих систем, законодавчих і правоохоронних органів країни, щоб існувала відкритість, звітність та комплексне представлення інтересів громадян держави.

Не зважаючи на різного роду організаційні проблеми, впровадження всіх аспектів демокра-

тичного транзиту значно пришвидшить перебіг процесів національної консолідації українського суспільства в обставинах повномасштабної війни з перманентним агресором. Переважно це зв'язано з спроможністю утвердження почуття національної ідентичності. За умов існування екзистенційної небезпеки для життєдіяльності української нації, демократичний транзит здатний виступити в ролі стимулятора для формування та зміцнення національної ідентичності, тому що виникає можливість згуртуватися навколо загальних ціннісних орієнтирів та ідеалів (свобода, рівність, братерство).

Демократичне реформування є ключовою умовою захисту стійкої політичної стабільності, економічного добробуту, а також зростання активності діяльності громадянського суспільства, що загалом сприяє проходженню національної консолідації. Українці в результаті здійснення на практиці цих процесів отримують можливість досягти вищого рівня згуртованості, що допомагатиме утвердженню спільних цінностей та ідентичності. Це вельми важливо для створення потужної, усталеної та повноцінно консолідованої нації.

Література

1. Бабкіна О. Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2013. Вип. 11. С. 3–10.
2. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 3(71) С. 36–50.
3. Бельська Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 78–83.
4. Громико О. Зміст поняття «трансформація» як базової наукової категорії. *Ефективність державного управління*. 2016. № 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 125–131.
5. Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. С. 1–8.
6. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
7. Пампура М. Зміст та особливості структури сучасного трансформаційного процесу. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 38–42.
8. Пампура М. Трансформаційні процеси сучасності та їх вплив на державно-правову дійсність України. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2016. № 3. С. 26–31.
9. Пивоваров П. Трансформація як соціально-економічний феномен. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 91–97.
10. Транзит. Тлумачення із «Словника української мови». Словник.ua: вебсайт. URL: <https://slovnuk.com.ua/>

ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B7%D0%B8%D1%82 (дата звернення: 10.05.2024).

11. Huntington S. P. *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London. Yale University Press, 2006. 448 p.

12. Nations in Transit 2024. A Region Reordered by Autocracy and Democracy. Freedom House : website. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_House (date of application: 10.05.2024).

13. Types of Political Systems. University of Regina. Pressbooks: website. URL: <https://web.archive.org/web/20221022061920/https://opentextbooks.uregina.ca/sociology/chapter/14-2-types-of-political-systems/#:~:text=The%20major%20types%20of%20political,and%20instead%20rule%20through%20fear> (date of application: 10.05.2024).

Анотація

Томахів В. Я., Качуровський О. П. Концептуальні засади дослідження демократичних трансформаційних процесів. – Стаття.

Досліджено концептуальні засади демократичних трансформаційних процесів у науковій літературі. Акцентовано на потребі національної консолідації в обставинах повномасштабної війни з росією для забезпечення життєдіяльності країни. Охарактеризовано теоретичні аспекти терміну «трансформація» та її відмінні трактування. Зазначено про особливості визначення понять «трансформація» та «транзит». Описано значення демократичної трансформації у процесі забезпечення інтеграції українського суспільства в небезпечних умовах існування за допомогою підвищення впливу інституційних та неінституційних сил нації. Проаналізовано дефініцію термінів «демократична трансформація», «політична трансформація», «демократичний транзит». Запропоновано авторське визначення терміну «трансформація» та «демократичний транзит», визначено головних суб'єктів демократичної трансформації, передумови, методи реалізації, фактори, які впливають на здійснення демократизації політичної системи. Підкреслено, що демократичні трансформаційні процеси направлені на якісну організацію реформ політичних інститутів, систем виборів, законодавчих і правоохоронних структур держави, щоб уможливити прозорість, підзвітність та максимальну репрезентацію потреб громадян держави в обставинах теперішньої політичної ситуації. Продемонстровано тенденцію підвищення демократичності українського суспільства в тяжкий час боротьби з зовнішнім воро-

гом, що засвідчує про правильний вектор проходження транзиту демократії. Це мотивує до дослідження характерних рис демократичних трансформацій.

Ключові слова: трансформація, демократична трансформація, політична трансформація, транзит, демократичний транзит, демократизація, демократичні трансформаційні процеси, консолідація, національна консолідація, демократична консолідація.

Summary

Tomahiv V. Ya., Kachurovskiy O. P. Conceptual basis of research democratic transformation processes. – Article.

The conceptual foundations of democratic transformation processes in scientific literature have been studied. Emphasis is placed on the need for national consolidation in the circumstances of a full-scale war with Russia to ensure the country's vital activities. The theoretical aspects of the term «transformation» and its different interpretations are characterized. The peculiarities of the definition of the concepts «transformation» and «transit» are noted. The importance of democratic transformation in the process of ensuring the integration of Ukrainian society in dangerous conditions of existence by increasing the influence of institutional and non-institutional forces of the nation is described. The definition of the terms «democratic transformation», «political transformation», «democratic transit» was analyzed. The author's definition of the term «transformation» and «democratic transit» is proposed, the main subjects of democratic transformation, prerequisites, methods of implementation, factors affecting the democratization of the political system are defined. It is emphasized that democratic transformational processes are aimed at quality organization of reforms of political institutions, election systems, legislative and law enforcement structures of the state, in order to enable transparency, accountability and maximum representation of the needs of the citizens of the state in the circumstances of the current political situation. The trend of increasing the democratic nature of Ukrainian society during the difficult time of the struggle against the external enemy has been demonstrated, which indicates the correct vector of the transit of democracy. This motivates the study of the characteristic features of democratic transformation.

Key words: transformation, democratic transformation, political transformation, transit, democratic transit, democratization, democratic transformation processes, consolidation, national consolidation, democratic consolidation.